

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI
IX. Dizi - Sayı 12^a

XII. TÜRK TARİH KONGRESİ

Ankara: 12-16 Eylül 1994

KONGREYE SUNULAN BİLDİRİLER
II. Cilt

OSMANLI DEVLETİ'NİN

700. KURULUŞ YIL DÖNÜMÜ

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ - ANKARA
1999

MU'CEM, TERACİM, TABAKAT VE VEFİYAT KİTAPLARININ TÜRK KÜLTÜR TARİHİ BAKIMINDAN ÖNEMİ

REŞAT GENÇ

Türklerin, özellikle Abbasiler döneminden itibaren İslâm dünyasında önemli roller üstlendikleri umumiyetle bilinmektedir. Şimdiye kadar gerek ülkemizde gerekse dünya Türkoloji muhitlerinde bu konuda yapılmış olan ilmî araştırmalarda, Türklerin daha çok siyasî, idarî ve askerî rolleri üzerinde durulmuştur.

Halbuki Türkler, İslâm dünyasında ilim, edebiyat, kültür ve san'at alanlarında da önemli roller oynamışlardır. Ne var ki, onların bu alanlarda oynadıkları roller ve İslâm medeniyetine yaptıkları katkılar hakkında, çok ünlü bazı bilginlerin hayat ve faaliyetleri hakkındakiler istisna edilir ise, çok fazla çalışma yapılmıştır denilemez. Oysa, ensab, mu'cem, teracim, tabakat ve vefiyat kitapları incelendiğinde, bu eserlerde kısa hayat hikâyeleri ve çalışmaları hakkında bilgi verilen şahsiyetler arasında pek çok Türk'ün de yer aldığı görülmektedir.

Bizim, böyle bir tebliğden amacımız da, İslâm dünyasına ve özellikle medeniyetine katkıda bulunan Türk büyüklerinin kimler oldukları ve katkılarının, hiç değilse kısmen, hangi sahalarda meydana geldiğini bilebilmek açısından, bu tür kaynakların önemine bir defa daha dikkat çekmektir.

Böylece, ülkemizde son yıllarda biraz zayıflamış görünen Ortaçağ Türk-İslâm tarihi ile ilgili araştırmalar açısından bu kaynakların ihtiva ettikleri bilgilerin zenginlik ve kıymetini bir defa daha hatırlatmaktır.

Bu cümleden olarak, bu bildiri çerçevesinde üzerinde bilhassa durmak istediğim kaynak eser, Kemaleddin Ebu'l-Fazl Abdürrezzak b. Taceddin İbnü'l-Fuvatî'nin "Telhîsu Mec'mau'l-Adab fi Mu'cemu'l-Elkab" adlı eseridir.

Bu eserin elimizde bulunan IV. cildinin dört cüzü, Doktor Mustafa Cevad tarafından tahkik edilmiş ve Dımaşk'ta Darü'l-Kütübî'z-Zahiriyye tarafından neşredilmiştir.

Bu cüzlerde adları ve kısa hal tercümeleleri kaydedilen şahıslardan, sadece Türkçe adlarından veya et-Türkî ve et-Türkmanî gibi nisbelerinden, Türk olduklarını tespit edebildiğimiz (çünkü çoğu da Müslüman Türk olarak İslâmî adlar taşıdıklarından, bunlardan Türk olanlarını tespit etmek umumiyetle mümkün olmaktadır) 300 kadar Türk'ten 130 sultan, hakan, melik ve emîr yanında, çeşitli ko-

nularda eser yazmış, bir kısmı dîvan kâtipliklerinde bulunmuş 18 kâtib, 17 fakih, 15 edîb, 10 muhaddis, 9 sûfi, 6 şahna, 5 emîrü'l-Hacc, 5 vâli, 5 şeyh, 5 hekim, 5 hâcib, 3 kadı, 3 emîr-i âhur, 3 muaddil, 2 vaiz, 2 şair, 1 imam, 1 müeddib, 1 nâsîh, 1 hâfiz, 1 hayyat, 1 feta, 1 isfehşalar, 1 müderris, 1 zahid, 1 âlim, 1 candar, 1 fâris, 1 mütevellî bir de mukatta-ı haddâdiyye (ki toplam olarak 132 kişi ve 33 ayrı meslek dahil söz konusudur) olmak üzere, çeşitli alanlarda şöhret olmuş Türk asıllılarının kaydedilmiş olması gerçekten de kayda değer.

Bu örnek dikkate alındığında, başlıcaları, **Sem'ânî** (el-Ensâb), **Yâkut el-Hamavî** (Mu'cemü'l-Büldân ve Mu'cemü'l-Udebâ'da, Harizm Tarihi yazarı Ebî Bekr Muhammed b. Mahmud b. Tarhan b. Yeltekin b. Beçkem et-Türkî; meşhur lügatçi edip ve şair el-Cevherî; yine meşhur, Kitâbü'l-Vüzera ve Kitâbü Ahbarü's-Şuara sahibi es-Sûlî; nahivci Tüzün et-Taberî, edib ve şair Ali Küçük; kâtib, fâzil, edib Tür kânşah; sufi Şeyh Salih Ebu Salih Kırtas b. Altuntaş ez-Zaferî et-Türkî; eş-Şeyh es-Salih Sungur gibi kimselerin de aralarında buldukları 50'den fazla Türkçe ad nisbe ve lâkap taşıyan meşhurdan bahsetmektedir), **İbn-i Hallikan** (Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâu Ebnai'z-Zaman), **İbn-i Aybek es-Safedî** (Kitabu'l-Vâfi bi'l-Vefeyat. Bu eserde de; aralarında âlim, edip, şair Muhammed b. Tarhan; şair İbn Demürtaş; muhaddis Muhammed b. Tuğrul'un da aralarında bulunduğu 50'den fazla Türkçe adlı ve nisbeli kimse hakkında bilgi verilmektedir), **Muhammed b. Şakir b. Ahmed el-Kütübî**'nin Fevâtü'l-Vefeyât (bu eserde de hey'et âlimi Humar Taş; edib ve şair Süleyman b. Kutalmış es-Semerkindî; tabib Muhammed Tarhan ve benzerleri gibi 20 kadar Türk asıllıdan söz edilir), **İbn-i Kutluboğa** (Tâcü't-Terâcim), **el Aynî** (Ikdu'l-Cumân), **es-Selefi** (Mu'cemü's-Sefer), **İbnü'l-Esîr** (el-Lubâb fi Tezhîbi'l-Ensâb), **el-Belâzûrî** (Ensâbu'l-Eşrâf), **el-Cahşiyârî** (Kitâbu'l-Vüzerâ ve'l-Küttâb), **ed-Dâvûdî** (Tabakâtu'l-Müfessirîn), **Feridü'ddîn Attar** (Tezkiretü'l-Evliyâ), **Halife b. Hayât** (Kitâbu't-Tabakât), **İbn Hazm** (Cemheretu Ensâbi'l-Arab), **İbnü'l-İmâd** (Şezeratu'z-Zehab fi Ahbar-i men Zehab) **İbn Kuteybe** (Tabakatu's-Şuarâ), **İbnu'n-Nedîm** (el-Fihrist), **İbn Sa'd** (et-Tabakatü'l-Kübrâ), **İbn Tağrıberdî** (en-Nücumü'z-Zâhire), **İsfahânî** (Hilyeti'l-Evliyâ ve Tabakâtu'l-Asfiya), **el-Kindî** (Kitâbu'l-Vülât ve'l-Kudat), **es-Sabî** (Tuhfetü'l-Umera fi Târîhi'l-Vüzerâ), **ez-Zehabî** (Târîhu'l-İslâm fi Tabakât-i Meşâhir ve'l-Âlâm) ve benzerlerinin kaleme aldıkları (Tabakatü'l-Etibbâ, Tabakatü'l-Hanefiyye, Hanbeliyye, Malikiyye, Şâfiyye, Şuarâ v.b.) yüzlerce mu'cem tabakât, terâcim ve vefeyât kitabında, hiç değilse Türkçe adlarından veya nisbelere rinden Türk oldukları bilinen binlerce Türk'ün hayat ve faaliyetlerinin incelenmesi, İslâm tarihine ve medeniyetine Türklerin yaptıkları katkıların oldukça geniş bir şekilde aydınlanmasına büyük ölçüde ışık tutacaktır.

Öte yandan, bu eserlerde adları geçen Türklerin yaptıkları medrese, kütüphane, hastahane ve benzeri eserlerin tespiti de, söz konusu katkının daha iyi anlaşılması bakımından büyük önem arz etmektedir.

Diğer taraftan, İbnü'l-Fuvatî, Yâkut el-Hamavî, İbn Aybek es-Safedî ve el-Kütübî'nin eserlerinde tespit edebildiğimiz 150 kadar Türkçe ad, lâkap ve nisbe; hem Türklerin ad verme kültür ve geleneklerinin daha iyi anlaşılması bakımından kültür tarihçilerimize, hem de Türk dili tarihi ile uğraşan ilim adamlarımızın çalışmalarına ışık tutacağından, bu isimlerin bir listesini de burada sunmayı faydalı buluyorum. Bu isimlerin pek çoğu bilinen isimler olmakla birlikte, içlerinde bugüne kadar pek rastlanmayan tipik isimlerin varlığı da görülecektir.

Abak=Apak,	Bayram Gazi,
Akbaş,	Beg Arslan (Yek Arslan),
Akböri,	Begbars ve Baybars,
Akdoğan,	Beglik, (Beylik)
Akkuş,	Begtekin,
Aksungur,	Bekmiş,
Aktay,	Bektemir,
Alp Arslan,	Berçem Şah,
Alp Kara,	Berçem=Perçem,
Altun Boga (Altun Buka),	Berke,
Altun Tekin,	Bora,
Altuntaş,	Boz Apa,
Argun,	Bozan,
Arslan,	Bozguş,
Arslan Apa,	Böri,
Arslan Tekin,	Buldacı,
Arslanşah,	Çavlı,
Artuk,	Demirtaş,
Atmış,	Erguş (Erkuş),
Atsız,	Esendemür,
Ay Tugrul,	Gazi Beğ,
Ayaz,	Gin Taş,
Aybek,	Gökçe,
Aydemir-Aytemür,	Güçdoğdu (Küşdoğdı), Küçdogdı,
Aydemiş,	Gümüştekin,
Aydoğdu,	Hakan,
Balaban,	Has Beg,
Bars Doğan,	Humar,
Bayat, Bayatî,	Humar Taş,

Humartekin,
 İl Apa,
 İlâçık,
 İldeniz,
 İlgazi,
 İlig,
 Kara Arslan,
 Kara Kaya,
 Kara Oğul,
 Kara Sunkur,
 Kara Taş,
 Kara Tekin,
 Karaca,
 Karatay,
 Kaymaz,
 Kıfçak (Kıbçak),
 Kılıç,
 Kılıç Arslan,
 Kımaç, (Kamaç),
 Kızıl Bey,
 Koş Temür,
 Koturmuş,
 Kurt Oğlu,
 Kutlamış (Kutalmış),
 Kutlug,
 Kutlug Beg ve Kutlu Beg,
 Kutlug Boğa; Kutluboğa,
 Kutlug Kaya,
 Kutlug Şah,
 Kür Boga,
 Kürdemir,
 Lâçin,
 Mengübars,
 Oğul Beg,
 Özbek,
 Pars Doğan (Bars Doğan),

Perçem (Berçem),
 Porsuk (Borsuk),
 Savtekin,
 Sencer
 Sevinç,
 Sokman (Sökmen),
 Sûlî,
 Sunkur,
 Sunkurca,
 Sülemiş,
 Sütaş,
 Şentemir-Şentemirî,
 Şumla-Şumlu (?),
 Tabgaç,
 Tarhan,
 Taş,
 Taştemür,
 Taybars,
 Tekiş; Tekeş,
 Temirek,
 Temürtaş,
 Tezmiş,
 Togaç,
 Togaşah,
 Togayaruk,
 Togaytemür,
 Tokuztemür,
 Torumtay,
 Tuğluk,
 Tuğrul,
 Tuğrultekin,
 Tuğtekin,
 Tutak,
 Tutmaç, Tutmacı,
 Tutmuş,
 Tutuş,

Tülüboğa,
Türk,
Türkânşah,
Tüzün,
Unur (Onur, Üner),
Yalduruk,
Yalınkılıç,
Yaruk,
Yek Arslan (Beg Arslan),
Yelmiş,
Yeltekin (Yultekin), İltekin (?),
Yinal,
Yuner,
Zeyrek (?).